

про постачання хліба до Німеччини і Австро-Угорщини. На утримання такої комісії асигнувались значні кошти.

Привертає увагу і те, що українсько-німецьке співробітництво здійснювалось за гетьманського режиму фактично в одному напрямку, тобто за умов надання найсприятливішого режиму тільки одній стороні — Німеччині, і з боку лише однієї сторони — України. Це виявлялось і у постійному представленні кредитів для постачання харчу Четвертому союзові; і у фактичному визнанні чинності вироків окупаційних судів стосовно українських громадян; і у створенні пільгових умов обігу на території України валюти Центральних держав та німецьких і австрійських грошових знаків; і у випуску газет на німецькій мові; і у фактичному неоподаткуванні діючих на Україні німецьких і австрійських товариств і компаній; і у наданні переваг німецьким колоністам порівняно з українськими громадянами; і у скасуванні на території України дії законів Російської імперії, якими обмежувались права громадян Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії і Туреччини. Окремі протести щодо дій окупаційної влади, зокрема, про захоплення кораблів Чорноморського флоту, мали показовий характер і не відрізнялись прискрипливістю.

Але й такі суто односторонні поступки режим П. Скоропадського, як і його попередників в обличчі Центральної ради, не врятували. Відразу після беззастережної капітуляції Четвертого союзу перед Антантою під ударами збройних сил Директорії останній гетьманат, тобто 230-денне владування «української дідичної класократичної трудової монархії», впав назавжди.

Надійшла до редколегії 23.03.96

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ІЗ ЗЛОЧИННІСТЮ

І. М. ДАНЬШИН, чл.-кор. АПРН України

ДО ПИТАННЯ ПРО ТИМЧАСОВЕ ЗБЕРЕЖЕННЯ СМЕРТНОЇ КАРИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Смертна кара за вчинення злочинів є предметом давніх і дуже гострих дискусій. За триста років накопичилось багато наукових і публіцистичних праць, в яких то полемічно пристрасно, то політично виважено обговорювались і обговорюються правові, філософські, політичні, моральні сторони цієї непростой соціальної проблеми. Проте, не дивлячись на таку пильну увагу до смертної кари, її долю остаточно і од-

нозначно ще не вирішено й досі ані в теорії, ані в законодавстві.

Першими виступили проти смертної кари, яка до XVIII ст. була майже основним способом боротьби із злочинами, просвітителі-гуманісти. Вони піддали нищівній критиці свавілля і страхіття феодальної юстиції. Їх пропозиції зводилися до того, щоб система правосуддя будувалася на принципах гуманності, рівності, добра і справедливості. Смертну кару, стверджували вони, слід скасувати, в першу чергу заборонити найжорстокі її види — спалення, четвертування, колування, поховання живцем та ін.

Питання щодо смертної кари докладно обговорювалося представниками класичного, антропологічного і соціологічного напрямків в теорії кримінального права, які виникли у XIX ст. Багато з них припускали можливість і необхідність застосування смертної кари. Однак перелік злочинів, за вчинення яких вона могла призначатися судом, слід знизити до мінімуму. Їх рекомендації були враховані в законодавстві деяких європейських країн того часу.

Особливий плеск спорів навколо смертної кари відбувся у зв'язку з прийняттям в період 1966—1980 рр. міжнародно-правових актів у правах людини. В них зафіксовано, що «право на життя є невід'ємним правом кожної людини... в країнах, які не скасували смертну кару, вироки можуть виноситися тільки за найтяжчі злочини... і не виносяться за злочини, вчинені особами молодше 18 років і не виконуються відносно вагітних жінок» (ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права). Причому смертна кара можлива «не інакше як у виконання смертного вироку, винесеного судом за вчинення злочину, відносно якого законом передбачено таке покарання» (ст. 2 Європейської конвенції щодо захисту прав і свобод громадянина).

Після цього було зроблено спробу піти далі. У 1980 р. VI Конгрес ООН по попередженню злочинності та гуманному поводженню із злочинцями включив у порядок денний питання про скасування смертної кари. Проте проект резолюції, що закликає держави — членів ООН скасувати повністю (беззастережно) смертну кару, після вельми гострого його обговорення не був прийнятий — знятий із голосування. Що не відбулося у рамках всього світового співтовариства, через три роки (1983 р.) вирішилося у кордонах Європи. Країни, які входять до Європейської Ради, підписали «Протокол за № 6 до Конвенції про захист прав людини, що стосується скасування смертної кари», за яким «смертна кара має бути скасована. Ніхто не може бути засуджений до цього покарання» (ст. 1 Протоколу).

Між тим дискусії з приводу смертної кари, як і раніш, тривають. Висловлюється думка про повне скасування смертної кари, а також наводяться міркування щодо її збереження у суворо обмежених законом рамках.

Аргументи за повне скасування смертної кари зводяться до такого: а) смертна кара є анахронізмом; б) життя людини — благо непорушуване і невідчужуване, тому смертні вироки є несправедливими; в) застосована державою смертна кара у підсумку озлоблює звичаї людського суспільства, деформує свідомість його членів; г) застосування смертної кари не впливає на зниження злочинності, а її відсутність — на помітне збільшення злочинних посягань; д) таким чином, смертна кара не сприяє цілям загального і спеціального попередження злочинів, позбавляє злочинців можливості виправитися; е) вона виключає усунення судових помилок, адже не можна повернути страченого до життя; ж) до осіб, які вчинили особливо тяжкі злочини, замість смертної кари можна застосувати альтернативне покарання у вигляді довічного ув'язнення.

Прибічники збереження смертної кари, відстоюючи свою позицію, стверджують, що є настільки тяжкі злочини (маються у першу чергу навмисні убивства), що єдиним підходящим покаранням за їх вчинення є смертна кара. Застосування інших покарань у даному випадку суперечить чуттю справедливості. Зрозуміло, смертна кара — не з найкращих покарань, її виконання позбавляє людину життя. Але й злочин проти життя іншої людини є не меншим злом. В наявності конкуренція двох крайностей. У такій ситуації кримінальний закон має взяти під охорону життя законослухняного громадянина, а не життя злочинця — убивці. Останній мав можливість вибору, але вчинив злочин і тим самим зробив свій вибір. Хоча злочини й є соціально обумовленими, це не знімає особистої кримінальної відповідальності. Тому тут не має місця всепрощенню, абстрактному гуманізму.

Смертна кара поки що є необхідною для забезпечення суспільної безпеки, зокрема збереження життя людей. Наявність у кримінальному законі такої міри покарання, безумовно, має загальнопревентивне, загальнозапугливе значення. Заперечувати ігнорувати його, не маючи репрезентативних (науково-показових) даних, означає стверджувати безпідставно, поспіхом.

Що стосується судових помилок, то даний аргумент, безсумнівно, є вельми вагомим. Але йому не слід надавати одностороннього, а тим більш імперативного характеру. Адже, якщо провести аналогію, то слід заборонити складні медичні

операції тяжкохворих на тій підставі, що лікар може припуститися помилки (що, на жаль, і так трапляється), припинити польоти у космос, бо можливі помилки при виготовленні літальних апаратів. Не можна не враховувати й ту обставину, що засуджений до смертної кари має право на апеляцію до суду вищої інстанції, на прохання про пом'якшення покарання або помилування, що є істотною гарантією усунення судових помилок.

Захисники збереження смертної кари підкріплюють свою правоту, посилаючись на філософію Канта і Гегеля. Як відомо, Кант виходив з того, що між злочином і покаранням має бути абсолютне й справедливе співвідношення за принципом «рівне за рівне». Тому убивство має тягти за собою смертну кару. Гегель також вважав, що тяжкість покарання залежить від природи (тяжкості) злочину. Фактом вчинення тяжкого злочину злочинець тим самим дає згоду на застосування до нього самого суворого, виключного покарання. За убивство (найтяжчий злочин проти людини) може бути призначена тільки смертна кара.

Зупинимось на альтернативі смертної кари у вигляді довічного ув'язнення. Такий варіант у цілому позитивно оцінюється, висловлюються й критичні зауваження. Все ж таки довічне ув'язнення не є адекватною мірою за вчинення деяких тяжких злочинів (наприклад, убивство). А потім покарання на практиці є не чим іншим, як похованням живцем, повільною нестерпною смертю. Засудження до довічного ув'язнення почуває себе приріченим — ніщо його не визволить, ніхто не чекає від нього виправлення. Довічне ув'язнення веде до переродження особи, її повної деградації. Така категорія засуджених являє собою загрозу для працівників установ, виконуючих покарання, а в разі втечі — для усіх і кожного: вони здатні на будь-який крок, на будь-яке насильство.

Наведені теоретичні розбіжності з приводу смертної кари наклали свій відбиток на національне законодавство сучасних держав. Тут також не досягнуто єдності. Є країни, кримінальний закон яких допускає застосування смертної кари і суди фактично її застосовують (більшість штатів США, Японія, Китай і понад 50 інших країн). У деяких державах дане покарання хоча й передбачається законом, але воно має суто символічний характер, оскільки на практиці смертні вироки не виносяться. В той же час закон не змінюється, вони не вбачають такої потреби. Є й така ситуація, коли питання щодо допустимості смертної кари в державі остаточно не вирішено, але на її застосування накладений мораторій. Нарешті у переважній більшості європейських країн смертна кара заборонена. Між тим слід відмі-

тити, що досі не усі країни, які входять до Ради Європи, підписали Протокол № 6 Європейської конвенції, що передбачає зобов'язання її членів заборонити смертну кару (Болгарія, Молдова, Албанія, Литва, Латвія та ін.).

Проблема смертної кари в Україні зараз набуває особливої актуальності. Причини цього: а) розробка нового Кримінального кодексу; б) прийняття України до Ради Європи, членство в якій вимагає скасування смертної кари. І перша, і друга обставина, зрозуміло, вимагають прийняття принципіальних рішень про долю даного виду покарання.

Слід нагадати, що чинний Кримінальний кодекс України допускає застосування смертної кари за вчинення у мирний час п'яти особливо тяжких злочинів: посягання на життя державного діяча (ст. 58) і представника іноземної держави (ст. 59), диверсія (ст. 60), навмисне убивство при обтяжуючих обставинах (ст. 93), посягання на життя працівника міліції, а так само військовослужбовця у зв'язку з їх діяльністю по охороні громадського порядку (ст. 190¹). Автори проектів нового Кримінального кодексу України серед покарань також передбачають смертну кару (6—8 складів злочинів).

У зв'язку з ситуацією, що склалася, питання про смертну кару привернуло увагу державних структур різного рівня, науковців, широкої громадськості та засобів масової інформації (так, тільки на сторінках «Голосу України» за три місяці було опубліковано близько 15 матеріалів з цього приводу). Не обійшлося тут й без обов'язкового залучення (що у нас стало майже нормою) західних радників (експертів), нібито Україна сама не зможе приймати відповідальні й компетентні рішення.

В дискусії, що розгорнулася з приводу смертної кари, багато емоцій, зайвого галасу, спроб з боку будь-кого нажити політичний капітал, виставити себе гуманістом, людинолюбом «найвищої проби». Верховна Рада України була вимушена створити робочу групу для всебічного вивчення даного кримінально-правового інституту. Така робоча група є необхідною, оскільки вирішувати цю складну проблему повинен вищий законодавчий орган держави з урахуванням усіх умов життя нашого суспільства.

Слід враховувати соціально-економічні умови України, ступінь побудови в ній правової держави, рівень культури населення та його правосвідомості, криміногенну й кримінальну ситуацію, ефективність діяльності правоохоронних органів, громадську думку та інші обставини. Загальновідомо, що стоїть за кожною цією обставиною, яким є їх конкретний

прояв. Україна переживає найтяжчу економічну кризу і як наслідок цього — злидні, низька зарплата, багатомільйонне безробіття, незадоволення матеріальних запитів населення, багато невіршених побутових проблем та ін. Правова держава у нас тільки створюється, багато сторін життя ще не врегульовано нормами права, мають місце суперечливість законодавства, масові прояви правового нігілізму, низька правосвідомість багатьох громадян. Ми є свідками падіння моралі, девальвації вищих моральних цінностей, широкого поширення ерзадкультури і т. п. Перелічені негативні явища нашої дійсності є не що інше, як криміногенні чинники злочинності. А зараз про кримінальну ситуацію.

На початку 80-х років виявилася тенденція до неухильного зростання злочинності, взагалі її небезпечних різновидів. Особливо хвилює зростання навмисних убивств, в тому числі й при обтяжуючих обставинах. Такі убивства вчиняються досить часто з особливою жорстокістю (жертву піддають особливим стражданням і катуванням), кількість потерпілих іноді перевищує п'ять чоловік. Кожний десятий скоює убивство під час або після звалтування потерпілої (нерідко неповнолітньої). Серед засуджених за убивство четверта частина раніш притягалася до відповідальності за такий злочин, багато з них до цього були визнані судом особливо небезпечними рецидивістами. Виникли замовні убивства. Українські правоохоронні органи ще не підготовлені стримувати лавину злочинності, вона навіть вийшла за межі національних кордонів. Вони не в змозі забезпечити в економічному плані виконання альтернативного покарання — довічного ув'язнення. Не можна не враховувати й громадську думку. За даними соціологічного опиту, в країні 95 % опитаних громадян: 98 % працівників правоохоронних органів висловилися проти скасування смертної кари, розцінюючи такий захід як передчасний, (Суспільна думка переважної більшості дальних зарубіжних країн також не схвалює скасування смертної кари.) Не враховувати громадської думки з цього питання — значить протиставляти право звичайній моралі, поступати недемократично. Отже, в Україні зараз немає передумов, щоб повністю відмовитися від смертної кари. Суспільство ще не визріло до такого кардинального кроку. До скасування смертної кари слід йти поступово.

А як же бути з вимогами Ради Європи відносно скасування смертної кари? Вихід є — попросити Європейське співтовариство надати відстрочку Україні, тобто встановити оптимальний термін, після закінчення якого смертну кару буде скасовано. Адже таким чином поступила Литва і її

прохання було задовільнено. Крім того, за висловленням голови юридичного комітету Ради Європи Ліди Ер, питання про скасування цього виду покарання є не так уже принциповим і категоричним, щоб це могло серйозно вплинути на перебування України в цій міжнародній організації. Вона пред'являє до своїх членів більш вагомі вимоги, які стосуються в основному дійсної демократизації суспільства, удосконалення правових інститутів і правового поля в цілому.

І на закінчення висловимо деякі пропозиції і можливі законодавчі рішення щодо проблеми, яка обговорюється. По-перше, в проєкті нового Кримінального кодексу смертну кару не слід вказувати в загальній системі покарань (в статті, яка передбачає види покарань). Їй має бути присвячено окрему кримінально-правову норму (статтю). Тим самим буде підкреслений виключний і тимчасовий характер даного виду покарання. По-друге, слід передбачити можливість застосування смертної кари тільки за вчинення **навмисного убивства при обтяжуючих обставинах**. Перелік таких обставин дається у ст. 93 чинного Кримінального кодексу. Окрім цього, вважаємо, що за такі особливо тяжкі злочини, як вбивство людини при бандитських нападах і скоєнні терористичних актів, вбивство державного діяча високого рангу у зв'язку з його державною діяльністю, представника іноземної держави з метою провокації війни, працівника міліції, а також військовослужбовця у зв'язку з їх діяльністю по охороні громадського порядку, вчинення масового геноциду буде доцільним і адекватним покарання також у виді смертної кари. Злочинець, позбавляючи життя іншу людину при таких обставинах, повинен знати, що він тим самим за законом прирїкає себе на смертну кару. У зв'язку з цим уявляється доцільним нагадати відоме висловлення Канта: «Тезло, яке ти заподіюєш іншій людині, ти заподіюєш самому собі... убиваєш її — убиваєш самого себе». По-третє, слід визначити коло осіб, відносно яких за вчинення навмисних убивств при обтяжуючих обставинах не може бути застосована смертна кара. Вважаємо, це ті, хто вчинив злочин у віці до 18 років, вагітні жінки, які перебувають у такому стані на момент вчинення злочину або винесення вироку чи його виконання, а також особи похилого віку (65 років). Як свідчить практика, до цього віку злочинна активність згасає. По-четверте, слід упорядкувати апеляційне провадження по цій категорії кримінальних справ таким чином, щоб це максимально сприяло усуненню можливих судових помилок при розгляді таких справ у судах першої інстанції. По-п'яте, слід нормативно урегулювати процес виконання даної виключної

міри покарання (тут мається на увазі: створення належних умов утримування в камерах засуджених до смертної кари, організація їх зустрічей з близькими і родичами, а на їх прохання — виклик нотаріуса та священника, контроль за фактичним виконанням смертного вироку, своєчасне повідомлення про дату смерті засудженого і місце його поховання).

На питання, яке зараз виникає — «бути чи не бути смертній карі в кримінальному законодавстві України?» — можлива, на наш погляд, єдина правильна відповідь: «Поки що бути». Бути, поки що економіка суверенної і незалежної України не підніметься із руїн, поки що не буде побудовано в ній правову державу, поки що високі моральні норми не проникнуть в усі шари суспільного життя, поки що життя — найвище благо людини — не буде сприйматися в свідомості людей як священне і недоторкане. А коли відбудуться ці загальносоціальні перетворення, то питання щодо смертної кари відпаде саме собою. Є надія, що все це здійсниться в найближчій перспективі.

Надійшла до редколегії 12.02.96

В. П. ТИХИЙ, чл.-кор. АПН України

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКІНЧЕНІЙ ЗЛОЧИН

В літературі незакінчений злочин та його види (готування до злочину і замах на злочин) традиційно розглядаються як стадії вчинення злочину. Але поняття останніх, а «це певні етапи, ступені підготовки і здійснення умисного злочину, що відрізняються між собою по характеру вчинених дій і по моменту припинення злочинної діяльності»¹, має значення лише для розмежування закінченого і незакінченого злочину. Якщо ж злочин закінчений, то він поглинає (вбирає) всі стадії його вчинення, і вони не впливають на кваліфікацію скоєного, тобто тут питання про відповідальність за готування до злочину і за дії, безпосередньо спрямовані на вчинення злочину, не виникають (не постають). До того ж теорією стадій здійснення злочину застосовується не видова, притаманна тільки готуванню до злочину і замаху на злочин, а родова ознака, яка характеризує і інші етапи вчинення злочину. В зв'язку з цим більш слушно готування до злочину і замах на злочин розглядати саме як незакінчений

¹ *Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть. Днепропетровск, 1992. С. 69.*